

Het quasi-object

Puurheid en provocatie in de bibliotheek te Utrecht van Wiel Arets

Om de wereld beter te begrijpen heeft de moderne wetenschap – in een periode van ongeveer 200 jaar - onze hybride werkelijkheid in twee culturen opgedeeld. Enerzijds houdt de sociale wetenschap zich bezig met de “zachte” dimensies van ons bestaan – welke sociale categorieën geprojecteerd worden op een object – terwijl anderzijds de technische wetenschappen zich concentreren op de intrinsieke, “harde” dimensies van het object. In de sociale wetenschap heeft het object als ding geen betekenis; ze is er alleen maar om gebruikt te worden als een wit scherm waarop de samenleving haar idealen projecteert. Voor de technische wetenschap zijn de objectieve krachten van het ding dermate sterk dat alleen die van doorslaggevende betekenis zijn. Het is deze dubbelheid van objecten die hoognodig moet worden herzien wanneer we de kwaliteit van nieuwe hybride objecten zoals de bibliotheek in Utrecht van Wiel Arets Architect & Associates op waarde willen schatten. In de traditionele architectuurkritiek en – geschiedenis gaat het om vragen die zich bezighouden met de vorm, in wat voor stijl een object is gebouwd. Hoe het monochrome beeld van de bibliotheek in Utrecht het sociale leven kleur geeft zal hen ten aller tijden ontgaan. Het is net alsof manieren van gebruik niets te maken hebben met de verschillende architectonische eigenschappen van een object in de meeste beschouwingen over architectuur. Keer op keer wordt over het hoofd gezien dat objecten, net zoals boeken en beelden, pas betekenis krijgen als hun culturele kapitaal wordt geactiveerd door verschillende vormen van gebruik in context en tijd. Door gebruik en perceptie, door aanraking, bekijken en bekeken worden, door gewoonte en tactiele toe-eigening, door een toevallige ontdekking tijdens een wandeling of een gesprek, krijgen dingen betekenis. Zoals de theoretica Marian Fraser observeerde “Matter does not ‘exist’ in and of itself, outside or beyond discourse, but is rather repeatedly produced through performativity, which brings into being or enacts that which it names.”¹ Het onderzoek naar ofwel de “harde” danwel de “zachte” eigenschappen van een object vinden uiteraard hun toepassing in de praktijk, maar hoe deze twee culturen samen functioneren, één complex geheel vormen, blijft in veel gevallen onopgemerkt. Dat mag op z’n minst frappant worden genoemd omdat we in de werkelijkheid het onderscheid in twee culturen niet maken; integendeel juist van relaties uitgaan die hybride zijn. De onderzoekers Michel Serres en Bruno Latour stellen daarom voor dat we het ‘zachte’ of het ‘harde’ object moeten vergeten. Beter is het om te spreken van het quasi-object. Het quasi-object stelt ons in staat een nieuw model van kennis te ontwikkelen dat voorbij gaat aan het opdelen van een object in twee culturen. In plaats van een object te beschouwen als een feit of een waarde, te zien als alleen een (stijl)vorm of sociale functie, moeten we de feiten en waarden als intrinsiek aan elkaar

---

¹ Marian Fraser, “Classing Queer: Politics in Competition”, in *Performativity and Belonging*, Vikki Bell ed. Theory, Culture & Society, 1999.

gerelateerde eenheden gaan begrijpen. “Quasi-objects are much more social” zegt antropoloog en filosoof Bruno Latour, “much more fabricated, much more collective than the ‘hard’ parts of nature, but they are in no way the arbitrary receptacles of a full-fledged society. On the other hand they are much more real, nonhuman and objective than those shapeless screens on which society – for unknown reasons – needed to be ‘projected’.”²

Een raadselachtige zwarte doos

Op afstand ziet de bibliotheek op de campus van de Uithof er ondoordringbaar uit. Een grote zwarte rechthoekige doos nestelt zich in alle raadselachtigheid en eenvoud tussen de vele verschillende gebouwen van de Uithof. Door zich te manifesteren als zwarte massa scheidt het rust en orde in de uiterst rommelige context van de campus. Niets verraad op voorhand dat we hier te maken hebben met een bibliotheek. De puurheid en perfectie van het volume verbaast, net zoals de rechthoekige monoliet die tussen de apen in de woestenij belandt in de film “2001 A Space Odyssey” van Stanley Kubrick. Het grote zwarte volume van de bibliotheek maakt indruk en imponeert, roept eerder vragen op dan dat het antwoorden geeft. Het is geen gebouw dat het denken van de beschouwer of gebruiker invult; invulling geeft aan hoe men het gebouw moet lezen: “Kijk ik ben een bibliotheek!” maar is net als het boek een machine die je provoceert verder op ontdekking te gaan. Wanneer je het gebouw beter leert kennen begrijp je dat het zwarte beton de statische boekencollectie herbergt en dat achter het glas van de gevel de activiteiten van de gebruikers schuil gaan. Maar er is meer aan de hand dan wat deze functionele lezing – van massieve boekenwolken met daartussen transparante leesruimten – vertelt.

Regimes van kijken en bekeken worden zijn van doorslaggevende invloed in een stedenbouwkundige situatie. De bibliotheek in Utrecht stelt niet alleen orde op zaken in de rommelige situatie van de Uithof door zijn zwarte huid maar speelt ook met de metaforische betekenissen van de zwarte doos. Veel schrijvers vatten een bibliotheek op als een gevangenis waar kennis ligt opgesloten, zo zouden we de zwarte wereld van het volume in Utrecht kunnen begrijpen. Aan de andere kant refereert de prachtige zwarte doos in Utrecht naar de symbolische betekenis van een schatkist. Er zijn ook zwarte dozen waarin alle bewegingen die het vliegtuig maakt zijn vastgelegd. Dat is een zwarte doos bomvol informatie die ons in staat stelt te reconstrueren waar het fout is gegaan en hoe het anders zou kunnen. Anderzijds refereert de zwarte doos naar de zwarte kamer van het foto toestel waar het licht dat binnenkomt getransformeerd wordt tot een nieuw beeld. We hoeven niet te weten hoe de transformatie in de zwarte doos van het foto toestel tot stand is gekomen, het gaat om het resultaat, de *output* telt. In de abstracte machine kamer van de zwarte doos worden onzichtbaar voor de buitenwereld de beslissingen genomen en problemen opgelost. Niet voor niets worden sommige

---

² Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1993.

musea en theaters beschreven als een *Black box* omdat zij de gebruikers, respectievelijk de curators en de regisseurs, een “onbevlekt” canvas biedt waarop zij hun voorstelling of tentoonstelling vrij kunnen vormgeven. Maar het zwarte volume van een bibliotheek refereert ook naar het goddelijke zoals Umberto Eco dat omschreef: “If you will allow me to use such a metaphor, a library is the best possible imitation, by human beings, of a divine mind, where the whole universe is viewed and understood at the same time. A person able to store in his or her mind the information provided by a great library would emulate in some way the mind of God. In other words, we have invented libraries because we know that we do not have divine powers, but we try to do our best to imitate them.”³ Of het zwarte volume nu “divine power” representeert of niet, het daagt eenieder uit steeds weer nieuwe relaties te leggen. Wat overheerst is het raadsel van de zwarte doos in al zijn eenvoud. Wanneer we dichterbij komen zien we dat buitenhuid van het gebouw – of het nu om beton of glas gaat – is getatoeëerd met een textuur afgeleid van een close-up foto van rietvelden gemaakt door Kim Zwart en bewerkt in beton door Jan Bitter. Het naakte functionele lichaam van de bibliotheek, de ogenschijnlijke “harde” dimensie, krijgt door de tatoeage van de zwarte huid, waartussen het zonlicht en het uitzicht wordt gefilterd tegelijkertijd een ‘zachte’ dimensie. Opeens verandert het massale karakter van de bibliotheek in een reusachtige fragiele opeenstapeling van rietstengels waarachter boeken en mensen als silhouetten te ontwarren zijn.

Waar het om gaat bij een quasi-object is dat waarden en feiten door verschillende kaders op elkaar worden betrokken. De huid van een gebouw is dan niet alleen maar een buitenkant, een sculptuur die de aandacht opeist zoals in Frank Gehry’s Bilbao museum, maar een membraam waar buiten en binnen elkaar ontmoeten en samenkomen. Een dergelijke huid integreert alle milieus die binnen en buiten een rol spelen en bestaat net zoals de menselijke huid uit een variëteit van gemengde gevoelens. Door “the skin, the world and the body touch, defining their common border, contingency means mutual touching: world and body meet and caress in the skin” merkt filosoof Michel Serres op. Niet de projectie op ... of het objectieve feit staat centraal in een quasi-object maar welke relaties en interferenties door de kadreringen op verschillende schaal niveaus worden geactiveerd. Het quasi-object moet worden gezien als een constructie om te komen tot intersubjectiviteit. Het is een intersubjectiviteit waarbij niet alleen subjecten met elkaar interveniëren, zoals de stukken op een schaakbord, maar waarbij ook de elementen van het systeem, de configuratie zelf, kan veranderen van gedrag en stemming. Het geheel wordt bij elkaar gehouden door wat agiterend werkt, datgene wat het probeert te onderscheiden en opnieuw bij elkaar brengt: “This quasi-object that is a marker of the subject is an astonishing constructor of intersubjectivity. We know, through it, how and when we are

---

³ Umberto Eco, “Vegetal and mineral memory: The future of books”, Al-Ahram, weekly On-line, 20 - 26 November 2003 (Issue No. 665)

subjects and when and how we are no longer subjects. “We”: what does that mean? We are precisely the fluctuating moving back and forth of “I.” The “I” in the game is a token exchanged. And this passing, this network of passes, these vicariants of subjects, weave the collection... The “we” is made by the bursts and occultations of the “I.” The “we” is made by the passing of the “I.”⁴ Waar het steeds weer om gaat bij een quasi-object volgens Serres is om ertussen te geraken, te onderstrepen dat “We live only by relations.”

Een landschap van ontmoetingen

Van buiten manifesteert de bibliotheek zich als een hybride juwelendoos waarover een huid is gespannen die zowel een representatieve, beschermende als ademende functie heeft. Boeken zijn er veilig en worden beschermd tegen zon- en daglicht. Wanneer de bezoeker het gebouw betreedt – via een statige meanderende trap op de begane grond of de loopbrug op de eerste verdieping – opent de bibliotheek zich in geleidelijke stappen. Op de begane grond komt de bezoeker binnen in een bescheiden ruimte, ziet links van de ingang het café en terras, voelt zich thuis en wordt nieuwsgierig naar wat hem of haar te wachten staat. De monumentale trap neemt de bezoeker mee naar het hart van het gebouw. Door het gebouw te betreden ontvouwt zich een ritueel dat veel gelijkenis vertoont met het vinden van de geheime code waarmee een antieke juwelendoos kan worden ontsloten. De vloer als glimmende grijze loper – die steeds breder wordt naarmate men dieper in het gebouw komt – neemt de bezoeker mee naar het hart van de bibliotheek. Eenmaal aangekomen in het centrum van informatie – worden we geconfronteerd met een enorme vide die tot het dak reikt. Opeens ontdekt de bezoeker dat deze bibliotheek helemaal niet massief is, maar open en transparant, dat je je beweegt tussen de machtige zwarte wolken van beton vol boeken. De mensen in deze bibliotheek worden niet weggedrukt door de 90 kilometer strekkende meter boeken die zich in deze bibliotheek bevinden. In tegenstelling tot de meeste bibliotheken bestaat deze bibliotheek uit open ruimten. In tweede instantie zien we pas de enorme hoeveelheid boeken in rangorde opgesteld. In deze bibliotheek hebben we te maken met een geïntegreerd concept van vijf leeszalen, 470 studieplaatsen, kantoren, boeken depots, een café, winkels op de begane grond, een expositieruimte annex aula en een lezingenzaal waar bezoekers en medewerkers elkaar ontmoeten op hun reis naar kennis en informatie. Waar het om draait in het interieur van de bibliotheek zijn de mensen. Net zoals de Nationale bibliotheek van architect Hans Sharoun in Berlijn bestaat deze bibliotheek uit een naar binnen georiënteerd landschap van diverse platforms, vides, routes en trappen die aan elkaar worden geregen tot een kolossaal netwerk van horizontale vloervelden. Soms is een vloerveld niet breder dan een gang of trap. Als je je route vervolgt – op zoek naar een boek, een collega of een nieuwe liefde, ontdekt je dat alle smalle paden naar het grote centrale plein in de vide leiden. Onderweg kan je vanaf verschillende balkons genieten van het

---

⁴ Michel Serres, *The Parasite*, Johns Hopkins University Press, 1982.

uitzicht over de bibliotheek. Verder zijn er verschillende open en gesloten vertrekken waar je in alle rust samen of alleen kan werken aan de grote of kleine witte Joyn tafels van de ontwerpers Ronan en Erwan Bouroullec.

Wat de architect en de opdrachtgever in Utrecht hebben begrepen is dat de klassieke functie van de bibliotheek als publieke ruimte in onze geprivatiseerde samenleving belangrijker is dan ooit om aandacht aan te besteden. In ons informatietijdperk van digitalisering, consumeren en verdere individualisering wordt het belang van de publieke sfeer onderschat. Terwijl mensen op allerlei mogelijke manieren proberen de publieke ruimte opnieuw uit te vinden annexeert en controleert de commercie de van oorspong vrije publieke ruimte. De meeste ontwerpbeslissingen worden bepaald door koopgedrag en bestedingsruimte in plaats van keuze vrijheden die van belang zijn in andere domeinen. De bibliotheek als publieke instelling kan bij uitstek andere vormen van vrijheid aanbieden; investeren in ontmoetingen die onafhankelijk van alleen maar winst kunnen floreren. Ook Barnes & Noble boekverkopers in Amerika hebben begrepen dat mensen meer willen dan alleen maar kopen. In hun winkels kan je de nieuwste boeken en tijdschriften in alle rust bekijken en zelfs meenemen naar hun coffeeshop met uitzicht over de stad of bestuderen in een lekkere sofa zonder deze publicaties meteen te moeten kopen. De essentie van een bibliotheek gaat niet alleen maar over het documenteren en toegang bieden tot informatie. In een bibliotheek gaat het om plekken waar je kan lezen. Een bibliotheek is een sociaal centrum met een veelheid aan verantwoordelijkheden. Als je de hele dag thuis achter de computer zit, rode oogjes krijgt van het turen naar het scherm, nooit iemand ontmoet, afhankelijk bent van een duur apparaat dat het onmogelijk maakt heerlijk onderuit een boek te lezen, houdt van de fetishwaarde van het boek, het fijn vindt om nieuwe sporen te vinden, drukwerk wil voelen, dol bent op verzamelen, zomaar wat wil bladeren in boekenkasten, geniet van het feit dat een boek geen gebruiksaanwijzing nodig heeft om toegang tot de inhoud te krijgen, je sneller kan zappen in een boek dan in welk computerprogramma dan ook, je geen risico loopt je computer op te blazen als je koffie morst op een bladzijde, dan verlang je naar een bibliotheek waar mensen en boeken elkaar ontmoeten. Met de bibliotheek in Utrecht investeert onze samenleving niet alleen in een geavanceerd distributiecentrum vol digitale informatie die naar verschillende private domeinen stroomt maar maakt ook ruimte voor een rijk publieke domein vrij van commerciële belangen. Kennis en menselijke interactie staan centraal in de bibliotheek en niet winkelen.

Provocerende puurheid

In zowel de bibliotheek van architect Rem Koolhaas in Seattle als in de bibliotheek van Wiel Arets in Utrecht worden de boeken en de kantoren van de medewerkers gehuisvest in veilige en robuuste gesloten dozen die lijken te zweven in een geïntegreerde omgeving van open velden en routes vol publieke activiteiten en leesplekken. Rem Koolhaas werpt een transparant net over zijn massieve verspringende

gestapelde wolken. Koolhaas bibliotheek ziet eruit als een soort diamant. Wiel Arets bergt zijn zwarte boekenwolken in een semi-transparante sieradendoos op. Beide geheugenpaleizen gedragen zich als een quasi-object, ze verbazen, roepen vragen op, onderscheiden zich door hun vreemdheid en veranderen van gedaante in de nacht. Toch zijn de verschillen pregnant. Het rauwe minimalisme (zie ook Dom van der Laan, Calvinisme etc) van Arets lijkt in de verste verte niet op het 'culcutta minimalisme' van Rem Koolhaas. We hebben in deze bibliotheken te maken met twee zeer verschillende vormen van theater. Koolhaas nodigt het publiek uit het gebouw in bezit te nemen door te verwijzen naar het surrealisme van het alledaagse leven in de stad. Je staat niet op grijze tapijten zoals in de bibliotheek van Arets, maar loopt in Seattle over een close-up van groen gras of andere fotografische tapijten. Koolhaas speelt met imaginaire beelden uit onze mediacultuur, creëert mise-en-scènes die bijna compleet zijn nog voordat het gebouw in bezit wordt genomen door de gebruikers. Arets daarentegen kiest voor de intensiteit van de leegte. Niet een surrealisme geprikkeld door semantische urbane beelden, maar het surrealisme van het materiaal, hoe volume en structuur aanwezig zijn in de ruimte, zijn van doorslaggevende betekenis in de bibliotheek van Utrecht. De overdaad aan associaties in de Seattle bibliotheek doet mij denken aan "Pulp Fiction" van Quentin Tarantino. De bibliotheek van Arets daarentegen benadrukt de leegte zoals we die kennen uit foto's van kunstenaar en fotograaf Thomas Demand en de film Dogville van Lars von Trier waar de witte krijtlijnen op het zwarte asfalt in abstractie en essentie aangeven hoe het dorp eruit ziet. De foto's van Demand zijn beelden van afwezigheid. Mensen die eens de plek bevolkten ontbreken in de foto's van Demand van misdaadlocaties. Een foto gebaseerd op de ingangshal van een seriemoordenaar laat alleen een "Corridor" zien en zelfs het bijschrift vertelt niet dat het de "Corridor" is van een seriemoordenaar". De actie is uit het beeld verdwenen. Demands intrigerende mysteries stellen vragen over dingen die niet in het werk zelf aanwezig zijn. Het zet aan tot denken en ontleent zijn kracht aan de blijvende onzekerheden die in het werk opdoemen. Arets bibliotheek functioneert net zoals de foto's van Demand. Het is een architectuur zonder bijverschijnselen, het ontbreekt aan menselijke sporen en toevoegingen. Net zoals je in de fotografie het punt moet vinden – Roland Barthes noemt dat het punctum – waarmee het verhaal van de foto tot leven komt, komt de bibliotheek in Utrecht pas in beweging als het in bezit genomen wordt door de boeken en de mensen. De beweging van het leven geeft het gebouw kleur. Het gebouw zelf is monochroom. Alle horizontale velden zijn grijs. De verticale vlakken zijn zwart. Het plafond is zo zwart als een donkere sterrenhemel. Het gebouw is vooral zichzelf. Daagt door zijn monochrome puurheid de gebruikers uit het toch vooral in bezit te nemen. Het gebouw vult het leven niet in, maar nodigt het uit. De onbeweeglijke raadselachtigheid van de structuur doet je hart sneller kloppen. Het is een gebouw als zwart schoolbord dat vol verwachting wacht op de sporen van het leven. Slecht op die plekken waar het leven het gebouw raakt zijn – ter hoogte van de balies, bekend het gebouw kleur. De verschillende balies in het gebouw zijn gemaakt van knalrood zachtleder. Uiterst humaan door zijn zachtheid, uitdagend om zijn pure en felle kleur.

Op het moment dat kleur het interieur betreedt – die van het boek en de mens – komt de bibliotheek tot leven.

Als je goed kijkt zie je dat Demand's foto's van dagelijkse locaties gemaakt zijn in modellen van papier. Ieder detail dat zou kunnen verwijzen hoe iets in elkaar zit is aan het zicht onttrokken. Net zoals de leuning in de bibliotheek van Arets ontbreken de details. Hoe de leuning vast zit aan de vloer zie je niet. Muren, ramen, en deuren lijken koud tegen elkaar aan te zijn gezet zonder een intermediair van ingewikkelde aansluitingen. Vloeren en plafonds zijn behandeld als pure vlakken. Camera's, kabels, verlichting, airconditioning en andere attributen die het totale beeld kunnen verstoren zijn aan het zicht onttrokken. Het gaat om de abstractie, de puurheid van het materiaal, de constructie en het volume, de rauwheid van het zwart, om het provoceren van het mysterie van het leven.

Achter iedere deur zit weer een andere deur naar een nieuwe wereld

In zowel de bibliotheek van Sharoun als in de bibliotheek van Koolhaas inspireert de beweging van het programma van de bibliotheek de vorm, het materiaal en de constructie. Niet voor niets vouwen beide architecten de gevel om het programma heen, en valt met name het stedelijk weefsel vol boeken en mensen op. De buitenkant van Sharoun's en Koolhaas' bibliotheek is min of meer de resultante van hoe het programma ruimtelijk is georganiseerd. Het gaat om het elastische landschap van activiteiten en niet om het maken van een institutionele orde. Arets daarentegen werkt met twee totaal verschillende systemen; aan de ene kant het programma als infrastructuur en aan de andere kant de relatief autonome en klassieke architectonische elementen zoals de monumentale werking van massa en constructie, de gevel als huid en monochroom materiaal en kleur gebruik. Net zoals architect Louis Kahn lijkt Wiel Arets een onderscheid te maken tussen "served" en "servant space". De "servant space" herbergt alle dienende functies zoals trappen, liften, en airconditioning. Zo maakt de "servant space" de "served space" vrij voor menselijke activiteiten. Voor Kahn heeft de "servant space" ook nog een andere functie dan een dienende; zij geeft uitdrukking aan de institutionele dimensies van een gebouw door haar ordende principe. Zo zijn de bakstenen schoorstenen van het Richards Medical Research Building van Louis Kahn in Pennsylvania reminiscent aan de middeleeuwse verdedigingstorens in het Italiaanse stadje San Gimignano. De symbolische betekenis die Kahn tot uitdrukking brengt met zijn "servant space" begeeft zich op neutraal terrein. Dat wil zeggen hij zoekt naar duurzame collectieve waarden die ongeacht de actualiteit van symbolische waarde zijn. Kahn is geïnteresseerd in objecten. Arets wordt geboeid door quasi-objecten die met hun rauwheid de gebruiker uitdagen, de institutie in al zijn puurheid toont. Niet voor niets refereert het zwart en de repetitie van elementen en zwarte boekenkasten naar de Kafkaëske situaties die iedere bibliotheek rijk is. In een bibliotheek ligt een oneindig verleden opgesloten, zit achter iedere deur weer een andere deur naar een nieuwe wereld. Het zoeken houdt nooit op. Het archief slaat steeds meer informatie en kennis op. In een bibliotheek kan je verdwalen zonder

er ooit uit te komen, steeds weer ontdek je nieuwe sporen, gaat er een andere deur voor je open. In de introverte wereld van de bibliotheek kan je oneindig reizen langs woorden en beelden die door onze cultuur zijn genoteerd en gearchiveerd. Het is deze complexe wereld die Arets met zijn quasi-object in Utrecht in al zijn puurheid en provocatie laat spreken.

Roemer van Toorn

Voetnoten

¹ Marian Fraser, "Classing Queer: Politics in Competition", in *Performativity and Belonging*, Vikki Bell ed. Theory, Culture & Society, 1999.

¹ Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1993.

¹ Umberto Eco, "Vegetal and mineral memory: The future of books", Al-Ahram, weekly On-line, 20 - 26 November 2003 (Issue No. 665)

¹ Michel Serres, *The Parasite*, Johns Hopkins University Press, 1982.